

RECENZIE A SPRÁVY

Jana HOFFMANNOVÁ, Jiří HOMOLÁČ, Kamila MRÁZKOVÁ (Eds.): *SYNTAX MLUVENÉ ČEŠTINY*. Praha: Academia 2019. 396 s. ISBN 978-80-200-2961-4

Publikácia *Syntax mluvené češtiny* nadväzuje na celý rad jestvujúcich opisov a výkladov syntaxe češtiny (napr. Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987; Karlík – Nekula – Rusínová, 1995; Grepl – Karlík, 1998; Štícha et al. 2013; Panevová et al. 2014 a i.), v rámci ktorých nachádzame aj práce zamerané na syntax hovorených prejavov (napr. Müllerová, 1994). Jestvujúce teoreticko-metodologické rámce uplatňované pri opise syntaktických javov sa v práci prepájajú s výskumami z oblasti interakčnej lingvistiky a konverzačnej analýzy. Autori kompendia rovnako nadväzujú na jestvujúce české práce z oblasti výskumu nárečovej syntaxe.

Kompendium pozostáva z predhovoru a deviatich relatívne samostatných kapitol, v ktorých sa analyzujú vybrané aspekty syntaxe hovorených prejavov. Dôležitou súčasťou práce je zoznam používaných transkripčných značiek uplatňovaných pri prepise nahrávok hovorených prejavov.

V úvodnom predhovore Jany Hoffmannovej sa konzistentne predstavujú základné teoretické východiská opisu syntaxe hovorených prejavov integrujúce spomenuté prístupy a koncepcie, pričom sa upozorňuje na viaceré teoretické i praktické problémy vyplývajúce z pokusu o zmysluplné zjednotenie týchto dvoch výskumných línií (závislostná syntax verzus pragmatická syntax). Autorka v predhovore opisuje prijaté riešenia komplikovaných terminologických otázok, ktoré boli dané jednak doterajšou orientáciou syntaktických výskumov na písaný jazyk, jednak rozdielnymi terminologickými tradíciami uplatňovanými pri označovaní slovných druhov. Z ďalších výskumných inšpirácií, ktoré autori uplatnili pri analýzach, možno spomenúť teoreticko-metodologické východiská kognitívnej lingvistiky, teórií modálnosti, textovej syntaxe, ako aj fonetických prístupov.

Pri získavaní materiálu sa autori opierali o metódy korpusovej lingvistiky. Materiálovým východiskom výskumov sú jestvujúce korpusy hovorenej češtiny, najmä ORAL2013 spolu s niektorými staršími korpusmi (ORAL2006, ORAL2008), ďalej ORALv1 (ide o súhrnný korpus, ktorý autori využívali najmä v poslednej fáze výskumov) a ORTFON. V prípade daných zdrojov ide o korpusy neformálnych, nepripravených, neverejných rozhovorov dvoch a viacerých hovoriacich rôzneho veku, vzdelania a z rôznych regiónov Českej republiky. Ďalšie zdroje využívané pri analýzach oscilovali medzi verejnými a neverejnými rozhovormi (napr. dialógy mladých ľudí v dopravných prostriedkoch, nahrávky z pražských reštaurácií, záznamy jednaní obecných zastupiteľstiev a pod.). Okrem spomínaných dát sa pri analýze využíval aj korpus DIALOG, založený na videonahrávkach a prepisoch televíznych dialogických relácií. Doplnkovo sa pri výskume vybraných javov uplatnili aj ďalšie korpusy ako Pražský mluvený korpus, Brněnský mluvený korpus, DIALEKT, písané korpusy radu SYN a tiež Pražský závislostný korpus mluvené češtiny.

V kapitole I/ *Temporalita a interakce v rozhovorech: syntaktické a prozodické aspekty projektivity a „dodatků“* (autori M. Havlík a E. Zaepernicková) sa opisujú základné východiská tzv. on-line syntaxe, ktorá predstavuje konzistentný rámec na analýzu hovorených prejavov. Koncepcne je on-line syntax ukotvená v interakčnej lingvistike, resp. konverzačnej analýze a jej východiskom pri charakteristike hovorených prejavov je systematický opis organizácie striedania hovoriacich v rozhovore. Tento systém pozostáva z dvoch komponentov (z tzv. replikového konštrukčného komponentu a komponentu pridelujúceho repliku) a súboru pravidiel, ktoré sa uplatňujú v mieste príhodnom na vystriedanie (MPV) tzv. replikovej konštrukčnej jednotky (ide o jednotku, ktorá je základom replikového konštrukčného komponentu, pričom replikový konštrukčný komponent môže byť tvorený jednou alebo viacerými replikovými konštrukčnými jednotkami; autori kapitoly sa v tejto súvislosti rozhodli používať vzhľadom na českú terminologickú tradíciu namiesto termínu „repliková konštrukčná jednotka“ termín „výpoveď“). Replika môže byť konštruovaná tak, že je v nej zabudovaný komponent vyberajúci nastupujúceho hovoriaceho (v takom prípade má daný účastník komunikácie oprávnenie i záväzok prevziať repliku); ak tento komponent v replike zabudovaný nie je, na najbližšom MPV repliku prevezme ten, kto sám seba zvolí za nastupujúceho hovoriaceho; pokiaľ nik repliku neprevezme, môže v nej pokračovať aktuálny hovoriaci.

Mechanismus, ktorý slúži na hladké a bezproblémové vystriedanie sa hovoriacich v rozhovore, predstavuje tzv. projektivita, ktorá sa definuje ako schopnosť hovoriacich predvídať (na základe toho, čo bolo povedané) a identifikovať miesta vhodné na výmeny komunikačných rolí (napr. začiatok výpovede *bagr má...* projektuje len určitý typ predmetu, a to tak z hľadiska gramatického stvárnenia, ako aj sémantickej charakteristiky). Projektivita sa opisuje vo vzťahu k závislostnej syntaxi, slovosledu, prozódii, sémantike a slovným druhom. V rámci opisu prozodického priebehu rozvíjanej repliky sa osobitá pozornosť venuje tzv. *uptalku*, výraznému stúpnutiu hlasu na konci výpovede, ktoré sa češtine šíri pravdepodobne pod vplyvom angličtiny. Konštatuje sa, že základnou funkciou *uptalku* je diskurzná a interakčná funkcia a že je používaný ako spätná väzba na overenie reakcie poslucháčov.

Projektivita súvisí taktiež s možnosťou hovoriacich vrátiť sa k tomu, čo už bolo povedané, či už vo forme opráv, alebo doplnení predchádzajúcich výrokov. Tieto dodatky, v konverzačnej analýze označované aj ako inkrementy, sa opisujú takisto z hľadiska striedania hovoriacich v rozhovore, pričom inkrementálnosť sa považuje za dôležitú črtu hovorených prejavov. Na základe rôznych hľadísk sa klasifikujú dodatky, ktoré sú prozodicky integrované do hostiteľskej výpovede, a dodatky, ktoré takto integrované nie sú. V prípade, že je medzi dodatkom a hostiteľskou výpoveďou prozodický predeľ, rozlišujú sa dodatky v podobe nahradenia (tzv. *prelepy*) a tzv. vlastné inkrementy. Z hľadiska syntaktického vzťahu k hostiteľskej výpovedi sa rozlišujú tzv. *vlepy* (dodatky, ktoré sú pripojené tak, že by ich bolo nutné vložiť doprostred hostiteľskej výpovede) a *prilepy* (dodatky, ktoré sú náležite pripojené k hostiteľskej výpovedi i na svojom mieste).

Následne sa fungovanie týchto kategórií analyzuje na materiáli češtiny, konkrétne ide o päť hodinových nahrávok neformálnych rozhovorov. Autori poukazujú na to, že v prípade jazykov s voľným slovosledom, medzi ktoré patrí aj čeština, je náročné identifikovať prípady, keď možno jednoznačne rozlíšiť dodatok a jeho hostiteľskú výpoveď, ak je dodatok do hostiteľskej výpovede prozodicky integrovaný. Podobne vznikajú problémy pri delimitácii vlepkov a prílepkov, najmä pokiaľ ide o postponované zhodné atribúty (zhodný atribút môže byť

postponovaný, pokiaľ plní rematickú funkciu, avšak jeho štandardné umiestnenie je pred riadacím substantívom), ako aj pri delimitácii prílepkov a prelepkov (napríklad pri explicitnom vyjadrení podmetu, tu sa autori prikláňajú k možnosti hodnotiť ho ako prelepek, pri ktorej dodatočne vyjadrený podmet „prelepi“ prázdnu, resp. neobsadenú pozíciu¹). V tejto súvislosti sa tiež analyzuje problematika vetného prízvuku a dôrazu, najmä prípady, keď sa dôraz uplatňuje na predposlednom slove výpovede.

Kapitola III/ *Verbálne signalizované sebaopravy nahrazením ve verejných mluvených textech* (autori K. Mrázková a J. Homoláč) sa zameriava na výskum syntaxe opráv.² Okrem stručného uvedenia do problematiky pred samotnou vlastnou analýzou predstavujú konzistentné teoretické východiská syntaxe opráv. Opravu spolu s Celiou Kitzingerovou (2013, s. 229) autori vymedzujú ako súbor postupov, ktorými účastník komunikácie preruší prebiehajúce komunikačné správanie, aby sa pokúsil vyriešiť možný problém týkajúci sa hovorenia, počúvania alebo porozumenia hovorenému. Podľa iniciátora alebo pôvodcu opravy v zhode s ďalšími autormi vymedzujú (i) opravy iniciované a realizované tým istým hovoriacim, (ii) opravy iniciované komunikačným partnerom a realizované hovoriacim, (iii) opravy iniciované hovoriacim a realizované komunikačným partnerom a (iv) opravy iniciované a realizované komunikačným partnerom. Pokiaľ ide o vnútornú organizáciu sebaopravy, rozlišuje sa najjednoduchšia sebaoprava, pozostávajúca len z reparanda a vlastnej opravy, a štruktúra, v ktorej medzi reparandom a vlastnou opravou stojí verbálny (napr. *pardon*, *promiňte*) alebo neverbálny signál opravy (napr. prerušenie slova). Z hľadiska textových operácií, ktorými sú sebaopravy realizované, sa rozlišuje 1. vloženie, 2. vypustenie, 3. nahradenie a 4. reformulácia prvkov. Čo sa týka zapojenia sebaopravy do syntaktickej stavby výpovede, viaceré práce poukazujú na to, že hovoriaci sa usilujú implantovať sebaopravu do štruktúry výpovede tak, aby nedošlo k zmene syntaktickej stavby výpovede, a pri sebaoprave sa zvyčajne nevracajú pred jej začiatok.

Vlastná analýza v rámci tejto kapitoly zahŕňa výskum 278 verbálne signalizovaných sebaopráv³ identifikovaných vo verejných hovorených prejavoch (okrem korpusu DIALOG mali autori k dispozícii prepisy 8 hodín záznamov verejných zasadnutí zastupiteľstiev) a kontrolnú vzorku 100 verejne signalizovaných sebaopráv z korpusu ORALv1. Autori sa koncentrujú na analýzu opráv v slovesnej fráze, mennej fráze, predložkovej fráze a na opravy s návratom na začiatok klauzy. Osobitne sa tiež analyzujú verbálne signály sebaopráv nahrazením. Vzťah vlastnej opravy k pôvodnej výpovedi i k tomu, čo nasleduje, sa uchopuje prostredníctvom pojmu syntaktickej projektivity: nahradenie je projektované pôvodnou výpoveďou, resp. časťou frázy, ktorej je reparandum súčasťou, a vlastná oprava projektuje ďalšie pokračovanie výpovede. Práve na základe tohto mechanizmu možno vysvetliť, prečo hovoriaci môžu opra-

¹ S týmto riešením je možné súhlasiť, dané tvrdenie by bolo možné spresniť v tom zmysle, že mikrovalenčná realizácia podmetu je „prepeňá“ jeho makrovalenčnou realizáciou, porov. Karlík (2000).

² Autori v tejto časti nepracujú so zavedeným termínom „rektifikácia“, ktorý sa uplatňuje v rámci tradičných opisov syntaxe, porov. Karlík (2017).

³ Autori konštatujú, že v pozícii verbálnych signálov sebaopráv sa najčastejšie objavujú výrazy *nebo*, *pardon*, *teda*, *respektive*, *promiňte*, *vlastne* a *tedy*. Nespomínajú však iné typy signalizátorov, ktoré sa uvádzajú v tradičných gramatikách, napr. komparatívy (*spíše*, *lépe*, *raději*) alebo výrazy komparatívom modifikované (*přesněji řečeno*), porov. Karlík (2017). Nie je zrejmé, či tieto výrazy autori v materiáli neskúmali alebo sú pre hovorené prejavy netypické.

viť len reparandum a nemusia opakovať celú frázu, resp. prečo len vo výnimočných prípadoch realizujú vlastnú opravu tak, že táto oprava neprojektuje ďalšie pokračovanie výpovede.

V kapitole III/ *Prekryvy replik* (autori Z. Komrsková, P. Poukarová a M. Havlík) sa analyzujú prípady, keď v rozhovore dochádza k súbežnému prehovoru dvoch alebo viacerých hovoriacich (na rozdiel od prerušenia, tzv. „skočenia do reči“, k danému javu nemusí dôjsť úmyselne). Autori opisujú dva typy situácií, ktoré vedú k vzniku prekryvov: (1) aktuálny hovoriaci dokončí svoju výpoveď a ukončuje repliku a v danom okamihu sa repliku pokúsi prevziať viac než jeden z účastníkov rozhovoru, doterajších recipientov (hovorí sa o tzv. súbežnom začiatku), (2) aktuálny hovoriaci sa rozpoznateľne blíži ku koncu svojej repliky a nasledujúci hovoriaci preberie svoju repliku ešte skôr, než ju doterajší hovoriaci dokončí (tu sa v teoretických prácach hovorí o tzv. terminálnom prekryve). Pokiaľ ide o typy prekryvov replík, podľa začiatku ich autori delia na *úmyselné* a *neúmyselné* a podľa priebehu na *kompetitívne* a *kooperatívne*.

Vlastná analýza prekryvov sa zakladá na skúmaní 20 nahrávok z korpusu ORAL, pričom počet prekryvov v jednej nahrávke sa pohyboval od 145 do 22 (na hornom konci škály tak možno evidovať 6,2 prekryvov za minútu a na dolnom konci 1,1 prekryvu za minútu). Hoci z pohľadu konverzačnej analýzy existuje tendencia vyhýbať sa súbežnému hovoreniu, autori na základe analýzy materiálu identifikovali tie komunikačné momenty, ktoré vznik prekryvov môžu podmieniť: ide najmä o prípady, keď doterajší poslucháč kladie hovoriacemu otázku (ne)súvisiace s témou, keď sa hovoriaci usiluje budovať svoj paralelný tematický rámec, hovoriaci je zastavený, aby vysvetlil aspekt svojho rozprávania, doterajší poslucháč pomáha hovoriacemu prekonať formulačné problémy a pod.

Kapitola IV/ *Reprodukované (jednoslabičné) nepřízvučné začátky výpovědí a dialogických replik v mluvené češtině* (autori J. Hoffmannová a O. Richterová) skúma jav pomerne bohato reflektovaný v zahraničnej aj českej literatúre, problematiku jednoslabičných nepřízvučných výrazov stojacich na začiatku syntaktických jednotiek. Hneď v úvode autori upozorňujú na fakt, že jedným z problémov súvisiacich s touto problematikou je otázka identifikácie začiatku syntaktických jednotiek v hovorenom prejave, keďže namiesto ostrých, ohraničených jednotiek typických pre písaný text v hovorených prejavoch nachádzame neurčité, rozplývavé hranice jednotlivých úsekov, časté dodávanie, navrstvovanie, juxtaopozíčné priradovanie, množstvo opráv, „falošných štartov“ a pod., čo výrazne sťažuje segmentáciu hovoreného prejavu.

Materiálovo sa táto kapitola zakladá na analýze 2018 dokladov vyexcerpovaných z korpusu ORAL. Na základe skúmania korpusových dát autori tejto kapitoly dospeli k viacerým dôležitým zisteniam: potvrdili sa predpoklady z teoretických prác, že spomínané slovosledné začiatky sa uplatňujú po prozodických predeloch, hezitačných zvukoch a tzv. kontinuátoroch (*hmm* a podobné signály) a často tiež pri striedaní komunikačných partnerov. Identifikovali tiež najfrekvencovanejšie klitiky uplatňujúce sa pri tomto type slovosledu (v poradí *sem*, *si*, *se*, *sme*, *ti*, *by*, *bych*, *ses/seš*, zanedbateľný bol výskyt tvarov *mi*, *mu*, *tě*, *ho*, *jim*, *mě*, *ji/jí*). Pokiaľ ide o interpretáciu takýchto slovosledných realizácií, autori ich vo väčšine prípadov chápú ako výsledok eliptických procesov (napr. ako elipsu zámenných komponentov vo funkcii podmetu alebo predmetu, časticových výrazov a pod.), hoci v niektorých prípadoch poukazujú na nemožnosť jednoznačného vyhodnotenia slovoslednej štruktúry ako výsledku elipsy, resp. slovoslednej inverzie (napr. *si to zapamatujte* = „tak si to zapamatujte“ alebo „zapamatujte si

to“). Pokiaľ ide o obsahové aspekty spojené so vznikom spomínaných slovosledných stvárnení, v niektorých prípadoch sa takéto slovosledné začiatky spájajú s istými tematickými posunmi či čiastkovými zmenami v rámci centrálnej hypertémy. Ako relevantné sa pri vzniku daných slovosledných podôb ukazujú aj syntaktickoštruktúrne aspekty ako opakovanie, opravy, upresňovanie, parentéza, apoziopéza, strata výpovednej perspektívy a pod.

V kapitole *VI/ Reprodukce řeči/myšlení v mluvených projevech* sa jej autori (J. Hoffmannová, Z. Komrsková, P. Poukarová a E. Zaepernicková) zaoberajú problematikou reprodukcie reči a myslenia, ktorej analýza bola pomerne donedávna doménou písaných, najmä umeleckých textov (rozlišovanie priamej a nepriamej reči a ďalších prechodných foriem, ktoré poznáme aj z teórie literatúry). V úvodnej časti sa opisuje výskum reprodukcie reči a myslenia v prácach zahraničných aj českých autorov jednak v písomných komunikátoch, jednak v najnovších prácach najmä z oblasti konverzačnej analýzy a sociolingvistiky zameraných na hovorené prejavy.

Vlastná analýza zahŕňa najmä výskum rôznych tvarov slovesa *říct/říkat*, okrajovo sa pozornosť venuje aj prípadom, v ktorých chýba rámcový segment s explicitnými signálmi reprodukcie prehovoru, ako aj formám reprodukcie reči a myslenia s výrazom *prý*. Samotná kvantitatívna analýza verba dicendi má viacero úskalí, ktoré si autori uvedomujú. Možnosť precízneho kvantitatívneho vyhodnotenia reprodukčného fungovania tohto slovesa komplikuje častá dištancia medzi rámcovým segmentom a reprodukovanou rečou, resp. jednoznačná identifikácia prípadov, v ktorých formy daného slovesa neuvádzajú reprodukovanú reč (autori vyradili viacero prípadov jeho použitia, napr. plurálové tvary *říkají, říkali, říkali jsme*). Samotný výskum sa koncentroval na problematiku pozície rámcového segmentu, podiel dokonavých a nedokonavých foriem, minulého a prítomného času, tvarov 1. a 3. osoby slovesa hovorenia v rámcovom segmente, na porovnanie reprodukcie vnútornej a vonkajšej reči, priamej a nepriamej reči, predel medzi rámcovým segmentom a reprodukciou reči, ďalšie signály reprodukcie, porovnanie reprodukcie cudzej a vlastnej reči a výskyt *prý/prej* ako signálu reprodukcie. K zaujímavým zisteniam autori dospievajú najmä porovnaním korpusu ORAL, ktorý zahŕňa neformálne, neverejné a nepripravené rozhovory, a korpusu DIALOG, v ktorom nachádzame záznamy televíznych dialogických relácií (žánrovo heterogénnych, napr. interview, debaty, talk show a pod.). Jedným z podstatných rozdielov medzi týmito dvoma oblasťami hovorených prejavov je napríklad nerovnaká distribúcia formy *říkám* (v korpuse ORAL ide o podiel 1,5 % oproti 57 % v korpuse DIALOG), pri ktorej dominuje nereprodukčné použitie. To sa zvlášť pri tvare 1. osoby spája s tzv. ego-rétorikou, teda s kontaktoвыми, komentárovými, zdôrazňovacími, metarečovými a inými funkciami. Podobne disproporčne je zastúpený aj tvar *říká* (8 % v korpuse ORAL verzus 35 % v korpuse DIALOG), pre ktorý je navyše v korpuse DIALOG charakteristický odlišný spôsob použitia. Na rozdiel od dát z korpusu ORAL sa táto forma v korpuse DIALOG používa pri reprodukcii reči konkrétnych subjektov, inštitúcií, ako aj rôznych písaných textov. Ďalším zaujímavým výsledkom analýzy je zistenie o relatívne nízkom výskyte výrazu *prý/prej* v korpuse DIALOG (111 dokladov oproti 1400 dokladom z korpusu ORAL). Výraz *prý/prej* funguje vo výpovediach ako signál reprodukcie, pričom sa môže vo výpovedi vyskytovať spolu s tvarmi slovesa hovorenia, ale i bez nich. Autori tiež konštatujú, že v prípade redukovaných rámcových segmentov môže byť pozícia tejto častice rôzna – môže sa realizovať ako súčasť rámcového segmentu alebo ako súčasť reprodukovanej reči.

V tejto súvislosti možno uviesť dve drobné pripomienky: vzhľadom na pozíciu vo vzťahu k spájaciemu operátoru sa v prípadoch typu *vona prej že se to nesmí* konštatuje, že analyzovaná časť tvorí súčasť rámcového segmentu; podľa všetkého to platí len formálne, ale nie funkčne, keďže v prípade (hypotetickej) neredukovanej formy *vona prej říká že se to nesmí* by na rozdiel od redukovanej formy nešlo o reprodukciu obsahu vedľajšej vety (= *vona říká: to se nesmí*), ale celej súvetnej štruktúry (= niekto hovorí, že *ona říká, že se to nesmí*).⁴ Po druhé, autori správne konštatujú, že pozícia častice *prý/prej* úzko súvisí s otázkou, či daný výraz patrí výhradne do repliky toho, kto reprodukuje, alebo či funkčne a sémanticky zasahuje aj do samotnej reprodukovanej reči. Námetom perspektívnych výskumov by preto mohol byť opis a odlišenie prípadov tzv. dvojitej signalizácie reprodukcie od reprodukcie reprodukovaného (štruktúra *Marketa se prý zpatatovala, říkala Staňa* sa dá interpretovať dvojako: *Staňa říká: Marketa se zpatatovala* alebo *Staňa říkala: Markéta se prý zpatatovala*). Pri opise funkčného diapazónu častice *prý/prej* autori tiež uvažujú o prípadoch, keď je daná jednotka okrem významu reprodukcie nositeľom epistemických modálnych významov a signálom neistoty, pochybnosti, nedôvery k reprodukovánemu cudziemu výroku. Presnejšie kritériá na delimitáciu prípadov, keď sa danou jednotkou signalizuje tzv. epistemický agnosticizmus hovoriaceho⁵ („nevím, či platí P“) alebo neistota, pochybnosť hovoriaceho („pochybujem, že platí P“), však autori nevymedzujú⁶ (v prípade hovorených prejavov by jednou z možností mohlo byť aj intonačné stvárnenie). Otázka, či je v prípade výrazu *prý/prej* epistemický významový komponent pevnou súčasťou významu jednotky alebo vzniká na základe tzv. konverzačnej implikatury (a za akých kontextových podmienok),⁷ tak ostáva otvorená.

Kapitola VII *Některé specifické syntaktické konstrukce příznačné pro mluvenou češtinu* (autor J. Zeman) sa venuje analýze troch syntaktických javov: zeugmy, anakolútu a nepravnej hypotaxy (v rámci tzv. nepravých vzťahných viet). Jej autor rámcuje ich analýzu uvedením do problematiky, v ktorom ilustruje špecifiká spontánných, nepripravených hovorených prejavov, najmä pokiaľ ide o schopnosť lineárneho usporiadania výpovede. Poukazuje sa tu na istú terminologickú neadekvátnosť pri označovaní istých syntaktických javov uplatňujúcich sa v hovorených prejavoch (ako príklad možno uviesť terminologické označenia ako „odchýlky“, „chyby“, „nesystémové konštrukcie“, „nepravidelnosti“, „narušenia“, „defekty“ a pod.), v ktorej sa odráža tradičná orientácia lingvistiky na písaný jazyk a inklinácia opisovať syntaktickú výstavbu cez „prizmu“ písaných textov. Samotná autorova analýza vybraných javov má

⁴ Zdá sa, že elipsa slovesa hovorenia v týchto typoch štruktúr umožňuje predsunutie signálu reprodukcie v podobe výrazu *prý/prej* pred spájací operátor uvádzajúci vedľajšiu vetu.

⁵ K termínu pozri Wiemer – Socka (2017a, 2017b).

⁶ Autori sa obmedzujú len na konštatovanie, že význam daného výrazu osciluje medzi sférou evidenciality a epistemickej modálnosti.

⁷ Podľa výskumov v slovenčine nie je epistemický komponent inherentnou súčasťou významu slovenskej ekvivalentnej jednotky *vraj* (porov. aj korpusový doklad *neviem, či je to pravda, že vraj odstránil nejakého podnikateľa*), epistemickú hodnotu daný operátor nadobúda na základe partikularizovaných konverzačných implikatur (porov. napr. korpusový doklad *ako môže byť Dr. Wakefield antivaxer (odmietáč očkovania), vodca či ikona antivaxerov, ak vraj (čo nie je pravda, ale skúsme si to predstaviť) chcel uviesť na trh svoju vlastnú vakcínu?*), porov. Ivanová (2019). Takisto nemožno súhlasiť s názorom, že daná jednotka nesie význam pochybnosti, nedôvery v kolokáciách s modálnym verbum *mať*. Na overenie tohto tvrdenia by bolo potrebné aplikovať jestvujúce testy, porov. Wiemer – Socka (2017a, 2017b).

pomerne ilustratívny charakter, najmä v prípade nepravnej hypotaxy (nepravých vedľajších viet vzťahných) chýba (aspoň približné) kvantitatívne zhodnotenie zastúpenia tohto javu, ako aj precíznejšie funkčné zdôvodnenie uplatnenia nepravnej hypotaxy v hovorených prejavoch (tu sa núkala aj možná komparácia s písanými textami).

Kapitola *VIII/ Otázky v mluvené češtině* je rozsahovo stručnejšia. Autori (J. Zeman, J. Hoffmannová a L. Jílková) v jej úvodnej časti prinášajú podrobný prehľad o vymedzení a klasifikácii otázok v českej lingvistike, pričom sa usilujú postihnúť najmä vývin metodologických prístupov k jej výskumu. Terminologicky diferencujú medzi otázkami a opytovacími vetami, pričom vymedzujú tri základné predpoklady, prostredníctvom ktorých možno otázku vymedziť ako takú výpoveď, pri ktorej pýtajúci sa (i) má istý kognitívny deficit, (ii) chce byť o (ne)platnosti, resp. o doplnení propozičného obsahu informovaný, (iii) predpokladá, že adresát je o (ne)platnosti, resp. o doplnení propozičného obsahu informovaný a je ochotný túto informáciu pýtajúcemu sa poskytnúť a tým odstrániť jeho vedomostný deficit. Na základe kritéria (i) potom autori rozlišujú pravé a nepravé otázky (tie sa formou neodlišujú od pravých otázok, ale nepreferujú vedomostný deficit pýtajúceho sa; ide o výpovede s direktívnou funkciou, o tzv. rečnícke otázky, vyjadrenie údivu, zdvorilostné otázky a pod.).⁸ Samostatne potom vyčleňujú tzv. skúšobné otázky, ktoré neslúžia na odstránenie kognitívneho deficitu pýtajúceho sa, ale skúmajú možný kognitívny deficit komunikačného partnera. Zo širokého diapazónu možných výskumných cieľov súvisiacich s fungovaním otázok v hovorenej komunikácii sa autori zameriavajú na niekoľko vybraných okruhov: v rámci pravých otázok si bližšie všímajú fungovanie doplnovacích otázok, a to najmä pozíciu signalizátora vedomostného deficitu (teda opytovacieho zámena) v štruktúre výpovede; v rámci nepravých otázok sa sústreďa najmä na výpovede s výrazmi *jak* a *až tak* ako nositeľmi rôznorodých pragmatických hodnôt (údiv, prekvapenie, pochybnosť, nedôvera, nesúhlas, kritika a pod.).

Kapitola *VIII/ Interakční dativ v běžné mluvené češtině* sa zaoberá problematikou tzv. interakčného datívu a jeho funkciami v hovorených prejavoch. Jej autorka Mirjam Fried sa problematike datívu venovala už vo svojich skorších prácach. Hneď na začiatku kapitoly sa poukazuje na polyinterpretačnosť niektorých štruktúr s datívom, v ktorých môže tento pád plniť funkciu (i) valenčného datívu, (ii) nevalenčného prospechového datívu (viaceré práce v tejto súvislosti hovoria o tzv. benefaktívno-posesívnej sémantike, pozri bližšie Kyseľová, 2012) alebo (iii) pragmatického interakčného datívu (termín inštaluje autorka, správne poukazujúc na terminologickú neadekvátnosť termínu *etický datív*), napr. (*Von ti vzal i chleba.* = i) pro tebe, ii) tvůj chleba, iii) představ si. Za mimoriadne dôležitý považujeme autorkin pokus delimitovať prípady nevalenčného prospechového datívu a interakčného datívu na základe vybraných kritérií, medzi ktoré patrí: i) referenčné kritérium (datív prospechu referuje na účastníka deja, interakčný datív na účastníka konverzácie, vzhľadom na tento fakt možno interakčný datív vyjadriť len zámenami 1. a 2. osoby), ii) formálne kritérium (pri interakčnom datíve je možné použitie len atonickej formy zámena), sémantické kritérium (datív prospechu

⁸ Autori bližšie vzťah medzi otázkou a opytovacou vetou detailnejšie neopisujú. Aj z naznačeného vymedzenia je zjavné, že nepravé otázky stricto sensu otázkami nie sú (napr. možné analogické termíny typu „nepravý rozkaz“ či „nepravé oznámenie“ sa v teoretických prácach nepoužívajú), sú to opytovacie vety s inou ilokučnou funkciou, než je funkcia iterogatívna. Používanie termínu „nepravá otázka“ môže byť dané istou terminologickou konvenciou, ako aj skutočnosťou, že práve opytovacia veta je prototypickou komunikačnou výpovednou formou na vyjadrenie otázky.

vyjadruje nepriamy zásah, resp. nepriamy záujem na udalosti, interakčný datív vyjadruje celé spektrum pragmatických významov orientovaných na interpersonálne vzťahy a intersubjektívne funkcie). Napriek takto vymedzeným delimitačným kritériám dochádza medzi datívom prospechu a interakčným datívom často k prekryvaniu a niektoré doklady nie sú jednoznačne interpretovateľné. Za dôležité zistenie možno považovať predpoklad, že spúšťačom reinterpretácie propozičného prospechového datívu smerom k pragmatickým významom sú kontexty, v ktorých sa vyjadruje všeobecná referencia (napr. *prostě přideš domů a takhle ti tam prostě šla kulka* = autor tu opisuje prípad zo správ, komponent *ti* teda neodkazuje na nikoho z prítomných, ale možno mu pripísať interpretáciu „člověk přijde domů a představ si, letí tam kulka“).

Na základe analýzy materiálu autorka dochádza k viacerým zaujímavým zisteniam. Správne poukazuje na skutočnosť, že opis fungovania formy 2. osoby zámena interakčného datívu nemožno zredukovať na konštatovanie o jeho kontaktovej, nadväzovacej funkcii; jeho použitie je podľa autorky viazané na niekoľko sémantických okruhov: na vyjadrenie vysokej/neobvyklej miery, výrazu prekvapenia a tzv. miratívnosti. Pokiaľ ide o formu 1. osoby zámena (pri ktorej si logicky kladie otázku, ako sa jej použitie zlučuje s nepropozičným datívom ako primárne fatickou kategóriou orientovanou na záujem adresáta), singulárovú formu spája autorka s vyjadrením miratívnej funkcie (subjektívnej emocionality), ktorá sa uplatňuje v ustálených gramatických štruktúrach typu *to je mi + nominálny výraz*. V prípade plurálovej formy autorka podrobuje dôkladnej analýze otázku rozsahu jej referencie, poukazuje najmä na prípady exkluzívneho a inkluzívneho odkazovania,⁹ pričom práve exkluzívne odkazovanie považuje za odrazový mostík, pomocou ktorého dochádza k prechodu od sémantických datívov k datívom pragmatickým, keďže práve oslabená referencia vedie k erózii významu skutočného účastníka deja smerom k nereferenčnému, nepropozičnému vyjadreniu spojenému s hodnotiacou funkciou. Pri opise diskurzívnych vlastností inkluzívneho *nám* sa ako jeden z významov/funkcií postuluje vizuálne podložená evidencialita. Avšak v prípade formy *nám* nejde o vyjadrenie informačného zdroja, na základe ktorého hovoriaci zdôvodňuje svoje tvrdenie. V danom prípade skôr možno diskutovať o tom, akým spôsobom môžu datívne formy participovať vo výpovediach ako súčasť evidenčných stratégií, o význam/funkciu evidenciality však v daných prípadoch podľa nášho názoru nejde.

Kapitola IX/ *Diskurzívne markery* (autori A. Čermáková, L. Jílková, Z. Komrsková, M. Kopřivová a P. Poukarová) je venovaná problematike diskurzívnych markerov (DM), teda jednotiek, ktoré nie sú primárnymi nositeľmi sémantickej informácie, ale v komunikačnom procese sprostredkujú komunikačným partnerom predovšetkým pragmatické informácie. Autori kapitoly poukazujú v úvode na problémy spojené s postulovaním statusu a diapazónu týchto jednotiek vzhľadom na ich nejednoznačnú definíciu a terminologicky nejednotné uchopenia prítomné v koncepciách rôznych autorov. V podkapitolách zaoberajúcich sa prácami o DM autori predstavujú relevantnú literatúru na túto tému, a to najmä v zahraničnom a českom kontexte. Pri výpočte základných funkcií DM sa opierajú najmä o prácu Laurel Brintonovej (1996). V závislosti od diapazónu funkcií, ktoré môžu DM plniť, vymedzujú tri základné sku-

⁹ Rozdiel medzi dokladom *abyš nám ještě neomládla v tom křesle*, ktorý autorka interpretuje ako možný prípad exkluzívnej referencie (s vylúčením adresáta), a dokladom *a nerudni nám tady*, ktorý sa uvádza ako príklad na inkluzívne odkazovanie, však nie je celkom zrejmy.

piny DM, a to interakčné DM (vyjadrujú vzťah k poslucháčovi a ďalej sa členia na kontaktové, napr. *hej, hele, vole, počkej*, a responzné DM, napr. *ano, jasne, jo, ne, hmm, emm*), modálne DM (vyjadrujú vzťah k obsahu výpovede, napr. *myslím, řekneme*) a konektívne DM (vyjadrujú vzťah k organizácii prejavu, napr. *ale, jako, prostě, vyloženě, protože, teď, tak, hezitace*).

Gro deviatej kapitoly potom tvoria prípadové štúdie ilustrujúce fungovanie jednotlivých DM. Predstavené prípadové štúdie disponujú rovnakou štruktúrou: na začiatku sa pozornosť venuje lexikografickému spracovaniu príslušných jednotiek v českých výkladových slovníkoch, potom nasleduje stručný náčrt teoretických prác venujúcich sa príslušnému DM a základom každej prípadovej štúdie je vlastná analýza založená na náhodnej vzorke 100 konkordancií v korpusoch hovorenej češtiny, zameriavajúca sa na funkčnú profiláciu DM a na kolo-kabilitu tej-ktorej analyzovanej jednotky.

V tejto súvislosti sa krátko pristavíme pri modálnych DM. Pri analýze DM *myslím* bolo možné spomenúť štúdiu Světlý Čmejrkovej (2008) o jeho funkciách v písanom a hovorenom texte. Opis daného DM v analýzach autorov sa sústreďí na pohyb „smerom od plnovýznamového slovesa k ustrnutému tvaru či vsuvke, ktorú možno z vety vypustiť bez toho, aby sa tým akokoľvek zmenil jej význam“. Autori sledujú najmä posledné štádium tohto procesu, teda na prípady, keď výraz *myslím* už nie je chápaný ako súčasť paradigmy lexémy *myslieť*, ale ako prislovka či modálna častica. V niektorých prípadoch sú však predmetom ich analýzy aj prípady, keď sa daný výraz spája so spojkou *že* (najmä pri analýze kolokátov). To potvrdzuje skoršie zistenia, že prevahu pragmatického aspektu nad pôvodnou sémantikou možno evidovať aj v predošlých štádiách daného procesu, ako na to vo svojej štúdii poukázali Sandra A. Thompson a Anthony Mulac (1991).

Pri výpočte funkcií daného DM sa autori sústredia najmä na prípady istotnej modálnosti, na členiacu, štrukturačnú funkciu, ktorú môže v prejavoch táto jednotka plniť, na prípady, kde možno uvažovať o rektifikačnej funkcii daného DM, a v neposlednom rade sa poukazuje na doklady, kde sa tvaru *myslím* prisudzuje status expletíva. Avšak v niektorých kontextoch by bolo možné uvažovať aj o evidenčnej funkcii danej jednotky (poukázanie na zdroj autorovho tvrdenia, na nepercepčne založený proces inferencie), ako na to poukazuje viacero prác analyzujúcich anglický marker *I think* alebo jeho ekvivalenty (autori na porovnanie odkazujú najmä na analýzy výrazu *I mean*, hoci funkčne možno český výraz *myslím* konfrontovať najmä s DM *I think*). Jedným z posledných takýchto výskumov je napr. analýza holandského markera *ik denk* v práci Helen de Hoopovej, Ada Foolena, Gijsa Muldera a Very van Mulkenovej (2018).

V prípade DM *řekneme* možno v rámci prehľadu relevantnej literatúry spomenúť napr. štúdiu Laure Lansari (2020), ktorá analyzuje anglický ekvivalent *let's say* z hľadiska jeho metalingvistickej funkcie (hovoriaci nevie presne, čo má povedať, a nakoniec povie to, čo považuje za najlepšiu formuláciu).

Summa summarum možno konštatovať, že publikácia *Syntax mluvené češtiny* predstavuje významný prínos nielen k poznaniu syntaxe hovorených prejavov, ale aj fungovania syntaktickej roviny komunikátov, na ktorú sa v českom (a o to viac v slovenskom) kontexte väčšinou nahliaďalo z perspektívy písaných textov. Ako metodologicky prínosné sa v kompéndiu ukazuje aj zladovanie výskumných pozícií závislostnej syntaxe s prístupmi interakčnej lingvistiky a konverzačnej analýzy. Teorémy prezentované v zahraničnej literatúre sa transponujú na materiál češtiny, čím sa verifikuje ich aplikovateľnosť aj v jazyku typologicky odliš-

nom od toho, v ktorého rámci boli pôvodne sformulované. Detailné a presvedčivé analýzy syntaktickej výstavby hovorených prejavov tak umožňujú čitateľom sledovať procesuálny charakter jazyka, ktorý, humboldtovsky povedané, nie je neživým produktom, ale neustávajúcou činnosťou (ducha).

Bibliografia

BRINTON, Laurel J.: Pragmatic Markers in English: Grammaticalization and Discourse Functions. Topics in English Linguistics 19. Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1996. 412 s.

ČMEJRKOVÁ, Světa: Výraz *myslím* v psaném a mluveném textu. In: Grammar & Corpora, Gramatika a korpus 2007. Eds. F. Štícha – M. Fried. Praha: Academia 2008, s. 325 – 344.

DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav: Mluvnice češtiny 3. Skladba. 1. vyd. Praha: Academia 1987. 746 s.

de HOOP, Helen – FOOLEN, Ad – MULDER, Gijs – van MULKEN, Vera: *I think and I believe*: Evidential expressions in Dutch. In: Evidence for evidentiality. Eds. H. de Hoop – A. Foolen – G. Mulder. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2018, s. 77 – 98.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s.

IVANOVÁ, Martina: Epistemicita ako koncept deiktického odkazovania na propozíciu. In: Personálna a sociálna deiza v slovenčine. Ed. J. Kesselová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2019, s. 153 – 210.

KARLÍK, Petr: Hypotéza modifikované valenční teorie. In: Slovo a slovesnost, 2000, roč. 61, č. 3, s. 170 – 189.

KARLÍK, Petr: REKTIKACE. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. 2017. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/REKTIKACE> [cit. 10. 01. 2020].

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUŠÍNOVÁ, Zdeňka: Příruční mluvnice češtiny. 1. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny 1995. 800 s.

KITZINGER, Celia: Repair. In: The Handbook of Conversation Analysis. Eds. J. Sidnell – T. Stivers. Oxford: Wiley-Blackwell 2013, s. 229 – 256.

KYSELOVÁ, Miroslava: Sémantický a syntaktický status posesívneho datívu v štruktúrach s procesnými slovesami s významom atmosférického diania v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2012, roč. 63, č. 2, s. 131 – 152.

LANSARI, Laure: A Contrastive View of Discourse Markers: Discourse Markers of Saying in English and French. Cham: Palgrave Macmillan 2020. 230 s.

MÜLLEROVÁ, Olga: Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha: Academia 1994. 145 s.

PANEVOVÁ, Jarmila et al.: Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu. Praha: Karolinum 2014. 291 s.

ŠTÍCHA, František et al.: Akademická gramatika spisovné češtiny. Praha: Academia 2013. 976 s.

THOMPSON, Sandra A. – MULAC, Anthony: A quantitative perspective on the grammaticization of epistemic parentheticals in English. In: Approaches to Grammaticalization:

Volume II. Types of grammatical markers. Eds. E. C. Traugott – B. Heine. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1991, s. 313 – 330.

WIEMER, Björn – SOCKA, Anna: How much does pragmatics help to contrast the meaning of hearsay adverbs? (Part 1). In: *Studies in Polish Linguistics*, 2017a, roč. 12, č. 1, s. 27 – 56.

WIEMER, Björn – SOCKA, Anna: How much does pragmatics help to contrast the meaning of hearsay adverbs? (Part 2). In: *Studies in Polish Linguistics*, 2017b, roč. 12, č. 2, s. 75 – 95.

Martina Ivanová
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Prešov
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava